

ARNOŠT LAMPRECHT

NOVÝ POHLED NA MĚKKOSTNÍ KORELACI
VE STARÉ ČEŠTINĚ

Vznik měkkostní korelace v češtině v té podobě, jak ji předpokládáme pro nejstarší vývojové fáze pračestiny a jak ji známe z obdobné situace v ruštině, souvisí se stahováním, ztrátou nosovek a zánikem jerů. V důsledku těchto změn se objevily palatalizované konsonanty před zadními vokály a na konci slov, a tím se původně závislý příznak palatalizovanosti stal plně relevantním. Vznikly tak tyto korelační dvojice: $p - p'$, $b - b'$, $m - m'$, $v - v'$, $t - t'$, $d - d'$, $n - n'$, $s - s'$, $z - z'$, $r - r'$, $l - l'$. Mimo korelaci byla hlásky tvrdé k , g , ch a jim odpovídající měkké vzniklé 1. a 2. palatalizací, tj. $č$, $š$, $ž$, c' a dále palatály j a $ň$. Potud jsou věci jasné a obecně uznávané.¹

Podstatně do celého systému zasáhly procesy depalatalizační. Depalatalizace pračeské² (předhistorické) sice nerozrušily systém, způsobily však jiné rozložení palatalizovaných a nepalatalizovaných hlásek a v jistém smyслу — tím že vytvořily neutralizační pozice — systémovou vázanost dvojice konsonantů ještě upevnily. Dosud však nebyla patřičně vyzvednuta ta okolnost, že depalatalizací c' vzniká c tvrdé. To je mnohokrát doloženo u Gebauera³ slovem *svacený*, které je ovšem u Gebauera jinak vyloženo. Jde tu však o týž případ depalatalizace jako v *patero* ($p'ät'ero > p'ätero > pätero > patero$), a to vlivem tvrdého sufixálního n (*sv'áč'ený > sv'ácený > sv'acený > svacený*). Máme tedy ve staré češtině *svacený*, ale *světiti*. Obdobně proti *viece* ($< v'áč'e$) máme *Váceslav*⁴ v důsledku depalatalizace slabiky *ce* před tvrdým *sl*. Třetí doklad *vzácný*⁵ pak je příkladem na depalatalizované *c* ve skupině souhláskové po zániku měkkého jeru. Máme tedy již pro pračeské období tři bezpečné doklady nepalatalního *c*. Na základě analogie podle těchto dokladů můžeme soudit, že i v slovech jako *placen*, *Rokycany*, *pracný* atd. bylo rovněž tvrdé *c*.

Po provedení přehlásky $'a > é$ a započetí změny $r' > ř$ dochází v češtině k depalatalizaci slabik $p'e$, $b'e$, $m'e$, $v'e$, $s'e$, $z'e$, $c'e$ a na většině území i $t'e$, $d'e$, $n'e$, srov. *peku*, *beru*, *metu*, *vezu*, *sedí*, *země*, *vajíce* (o $t'e$, $d'e$, $n'e$ viz dále). Tím se původní slabiky $p'ě$, $b'ě$, $m'ě$, $v'ě$, $s'ě$, $z'ě$, $c'ě$ dostávají do korelace se slabikami *pe*, *be*, *me*, *ve*, *se*, *ze*, *ce*, a foném $ě$ se tak stává po těchto konsonantech přední variantou *e*-ovou.

Graficky si můžeme vztahy pračeské a staročeské znázornit takto:

$$\begin{array}{cccccccc} p'ä > p'ě & p'e & p'i & p'u & p' & & (p'a) & p'ě & p'i & p'u & p' \\ pa & pe & py & pu & po & p & & pa & pe & py & pu & po & p \end{array}$$

V závorce uvedené staročeské $p'a$ je $p'a$ vzniklé analogií, jak to dosvědčují dodnes jihočeské příklady *holoubjata*, *poupjata*,⁶ valašské *hutůb'ata*, *p'atro*, *v'adne*,⁷ hanácké *holobjata*, *pópjata* (místy i *p'atro*) atd. V závorce je uvedeno proto, že nebylo rozšířeno na celém území, nýbrž jen v jihozápadní polovině Čech a na větší části Moravy. Je doloženo i staročeskými doklady, srov. *suiatemu*.

Otázkou ovšem zůstává, proč došlo k depalatalizaci v slabikách *p'e*, *b'e* atd. Snad tu dala podnět i nevyrovnanost samého systému korelací (tvrdému *pe* odpovídalo *p'e* i *p'ě*) a možná, že tu působilo i morfologické střídání, srov. *metu* (s depalatalizací před tvrdým *t*), *m'et'eš'*. Za této situace slaběji, a tím i méně výrazně palatalizované *p'e* se depalatalizovalo, a to v celém rozsahu a na celém území českého jazyka. Na jeho místo pak postoupilo *p'ě*, jak bylo ukázáno výše. Z fonologického hlediska protiklad *pe* — *p'ě* byl hodnocen jako *pe* — *p'e*, srov. dodnes ve valaš. nářečích *met* — *m'et*, *kope* — *na kop'e*, *hrabe* — *hrab'e*, *vesta* — *nev'esta*.⁸ Obdobně tomu bylo i u sykavek *se* — *s'ě*, *ze* — *z'ě*, které byly hodnoceny jako *se* — *s'e*, *ze* — *z'e*, srov. ostrav. *sez'i* — *s'edně*, *veze* — *na voz'e*. Se zřením k starým dokladům depalatalizovaného *c* a konečně i k samému úplně evidentnímu protikladu *ce* — *c'ě* (*svacena* — *c'ěna*, *dcera* — *c'ěsta*), který je zcela obdobný *se* — *s'ě*, *ze* — *z'ě*, je třeba i *c* — *c'* hodnotit jako měkkostní protiklad a *ě* jako přední variantu *e*-ovou, tedy z fonologického hlediska psát *c'ena*, *c'esta*.

Obdobný vývoj jako u retnic a sykavek ostrých byl i u palatalizovaných zubnic. Po depalatalizaci pův. slabik *t'e*, *d'e*, *n'e* se slabiky *t'ě*, *d'ě*, *n'ě* dostaly do korelace se slabikami *te*, *de*, *ne*. Konsonanty před *ě* (stejně jako i před *i*) byly silněji palatalizovány (u *t'*, *d'* se projevuje tendence k asibilaci) a jejich realizace se blížila palatálám (proto palatální *ň* s tímto silněji palatalizovaným *n'* postupně splynulo), nebyly to však v době existence korelace měkkosti u ostatních dvojic plně palatály, nýbrž se podobaly patrně svou realizací lašskému *t*, *d* z jižní části ostravského úseku, u něhož se rovněž projevuje (za existence *s* — *s'*, *z* — *z'*) zpravidla slabší asibilace. Šlo tu tedy z fonetického hlediska o hlásky, které bychom mohli snad graficky označit jako *t'*, *d'*, *ň'*, abychom postihli i jejich fonetický charakter, které však stále tvořily korelaci s *t*, *d*, *n* (tedy *te* — *t'e*, *de* — *d'e*, *ne* — *ň'e*). Vývoj v této skupině konsonantů si lze představit takto:

$$\begin{array}{cccccc} t'ä > t'ě & t'e & t'i & t'u & t' & & t'a & t'e & t'i & t'u & t' \\ ta & te \downarrow & ty & tu & to & t & ta & te & ty & tu & to & t. \end{array}$$

Na území severovýchodní Moravy (oblast dnešních lašských nářečí) splynulo *t'e* s *t'e*, takže tu bylo stejně *ň'ebud'el'e* jako *t'esto*, *d'ed'ěna*. Je tu týž systém, ale jiné rozložení slabik *te* — *t'e*. Nové *t'a* pak vzniklo analogicky v případech *kol'ata*, *hád'ata*, *káň'ata*, a to na celém území českého jazyka.

Z uvedeného přehledu měkkostních vztahů bylo patrné, že ve všech těchto případech se *ě* stalo přední variantou *e*-ovou.

Jeho fonematickou platnost by bylo možno uznat jen po sykavkách tupých (včetně *ř*) a po *j*. Je to pojetí možné, je v souladu s dosavadními názory a lze i na jeho základě některé jevy osvětlit. Podstatně by se však interpretace hláskových změn zjednodušila za předpokladu, že i u sykavek tupých budeme počítat s opozicí palatalizovaná — nepalatalní. Chápeme-li dvojice *pe* — *pě*, ... *se* — *sě*, ... *te* — *tě*, ... a také *ce* — *cě* z fonologického hlediska jako *pe* — *p'e* ..., *se* — *s'e*, ... *te* — *t'e*, ... *ce* — *c'e*, bylo by možno i opozici *še* — *šě*, *že* — *žě*, *če* — *čě* a *ře* — *řě* interpretovat jako *še* — *š'e*, *že* — *ž'e*, *če* — *č'e*, *ře* — *ř'e*. Střídání *sadu* — *s'edeš* (v dosavadní transkripci *sadu* — *sědeš*) by pak přesně odpovídalo *žasnu* — *ž'esneš* (dosud *žasnu* — *žěsneš*). Protiklad *š* — *š'*, *ž* — *ž'* atd. by byl ovšem relevantní jen před *e*, srovn. *náše* (neutr.) — *náš'e* (fem.), *lože* (nom.) — *lož'e* (gen.), *moře* (nom.) — *moř'e* (gen.) atp. Takové případy nejsou nijakou zvláštností (Komárek např. dokládá fonologickou platnost *ä* jen pozicí před *k*, ve všech

ostatních případech by bylo *ä* jen přední variantou *a*-ovou). Celková distribuce *š* a *š'* je patrna z tohoto schématu:

š'e š'o š'i š'u
ša še

Vidíme, že před *a* je jen nepalatalizovaná (jako u sykavek ostrých v *sadu*), před *u*, *i* a také před *o* jen palatalizovaná a před *e* se projevuje, jak bylo již řečeno, protiklad palatalizovaná — nepalatalizovaná.

Zbývá nám nyní pohovořit o situaci po *j*. Palatalizované hlásky se liší od nepalatalizovaných po akustické stránce zvýšeným tónem (v ruštině je proto název *dieznyje*,¹⁰ tj. „křížkované“). Zřetelně vyšší tón má i *j* před vysokými hláskami, zejména před *i*, srov. *píji* a *hajá*.¹¹ Na základě tohoto tónového rozdílu¹² se mohly do protikladu palatalizovaných (tónově zvýšených) a nepalatalizovaných (tónově nezvýšených) fonémů dočasně zařadit i obě podoby *j*-ové. Jejich distribuce by byla obdobná jako u sykavek tupých:

j'e j'o j'i j'u
ja je

Příklady střídání *Jan* — *J'ene* jsou obdobné jako *sadu* — *s'edeš* a *žasnu* — *ž'esneš*. Mohly proto k tomuto chápání přispět i důvody morfonologické, srov. *oje* (nom.) — *oje* (gen.) jako *srdce* — *srdc'e*. Že však tento protiklad *je* — *j'e* byl po fonetické stránce nejlabilnější, vyplývá z faktu, že byl nejdříve odstraněn. Trávníček¹³ dokonce tzv. jotaci po *j* vůbec neuznává, ovšem neprávem.

U sykavek tupých se rovněž rozdíl *še* — *š'e* (omezený jen na tuto jedinou pozici) likviduje dříve než u sykavek ostrých, kde bylo dvojic více (*se* — *s'e*, *sy* — *s'i*, *su* — *s'u*). U retnic pak měkkost přetrvává hluboko do XV. stol., i když ne patrně na celém území ve stejném rozsahu. Ve východních Čechách, jak se zdá, zanikala nejdříve, kdežto v jihozápadních Čechách přetrvávala mnohem déle a její stopy se projevují dodnes. Stopy delšího zachování měkkostní korelace v jihozápadních Čechách¹⁴ máme i u sykavek, srov. např. *šahat*, imperativy typu *hrož*, *vož*, *neježdi*, *neblažni*, *vohlaš*, *nemyšli*, *pušť*, dále příklady jako *prožba*, *žežba*, stč. *věššba* aj. Zachované *s'*, *z'* se po rozkladu korelace v jiných pozicích foneticky sblížilo se *š*, *ž* a s ním nakonec splynulo. I když některé doklady by bylo možno vyložit jednotlivě jinak, celý soubor jeví (zachování měkkosti u retnic, disimilace sykavek např. *přes z'imu* > *přez z'imu* > *přej z'imu* > *přej zimu*) svědčí pro náš výklad. Stejně tak déle trvala měkkostní korelace i na Moravě, zejména v její severovýchodní části, srov. zachování měkkých retnic na Valašsku.

Uvedené příklady svědčí o dlouhém dozívání měkkostní korelace na našem území, ostatně doložené i staročeskou grafikou, srov. *miľost*, *naami*, *opiet*, *pľien*, *sobie* (rukopis Kříž. B z r. 1520!). Dva doklady v témž rukopise jsou dokonce i na koncové *m'*, srov. *chudym*, *gmenem*. Mohou to být ovšem omyly. Ostatní doklady jsou však plně přesvědčivé. Nepokládáme proto rozhraní 13. a 14. stol. za dobu zrušení měkkostní korelace, jak usuzoval Trávníček¹⁵ vycházející z toho, že palatalizace před *e* byla v té době již zrušena, nýbrž předpokládáme její existenci ve 14. stol. v podstatě za zachování, srov. i psaní *žě*, *šě*, *čě*, *řě*, *zě*, *sě*, *ce* v bibli Olomoucké z r. 1417.¹⁶ To nás nutí vykládat hláskové změny ve 14. stol. z palatalizovanosti a nikoliv z depalatalizace.

Přehlásku *u* > *i* proto vykládáme jako změnu po palatalizovaných hláskách, tedy stejně jako přehlásku *a* > *ě*, tedy *zem'u* > *zem'ü* > *zem'i* (s měkkým *m'*!), *duš'u* > *duš'ü* > *duš'i*, *kost'ú* > *kost'ü* > *kost'i*, *volaj'ú* > *volaj'ü* > *volaj'i*. Ještě evidentnější je to u přehlásky *o* > *ě* (v našem pojetí *'o* > *'e*). Jinak bychom nepochopili, proč *ö* (vzniklé z *o* po měkkých) se mění v *ě* (u nás v *'e* po měkké) a nikoliv v tvrdé *e*, jak by v depalatalizované pozici mělo být, srov. stč. doklady *diedziewi*, *lukasfyewi*, *ukrziziewali*, *tancziewali*, v naší transkripci *d'ed'ic'ev'i*, *Lukáš'ev'i*, *ukř'i-ž'eval'i*, *tanc'eval'i*. Stejně tak i poměrně řídké doklady přehlásky *u* v *i* v hanáckých nářečích, srov. *đelaji*, *boži*, vyložíme lépe z palatalizovanosti než naopak.¹⁷

Přehláskami *'u* > *'ü* > *'i*, *'o* > *'ö* > *'e* se zmenšil počet slabik, v nichž se protiklad měkká-tvrdá mohl realizovat, a to u sykavek ostrých v podstatě na dvě dvojice:

$$sa \begin{array}{|c|c|c|c|} \hline s'e < s'o & s'i < s'u \\ \hline se & so & sy & su \\ \hline \end{array} > sa \begin{array}{|c|c|} \hline s'e & s'i \\ \hline se & sy \\ \hline \end{array} so su$$

Pozn. Slabiky *s'o*, *z'o* se nevyskytují, vyskytuje se však *c'o*, k němuž se tvrdý protějšek *co* dotvořil z *čso*, takže u *c* byly dvě dvojice *ce* — *c'e*, *co* — *c'o* a po přehlásce jen dvojice *ce* — *c'e*.

Menší využití bylo vnitřním systémovým předpokladem k rozkladu korelace, tedy k depalatalizaci.¹⁸ Vnější urychlovačem tohoto procesu mohl být bilingvismus v našich městech, zejména v centru státu v Praze.¹⁹

Tzv. ztráta jotace a změna *i* > *y* po sykavkách jsou podle našeho názoru projevem téhož procesu depalatalizace. Ten začal až po provedení výše uvedených změn. Škrtneme tím ze staročeských změn ztrátu jotace jako samostatnou změnu. Podle nás jde o změnu *s'eno* > *seno*, *na voz'e* > *na voze*, *c'ena* > *cena*.

Graficky si můžeme celý proces znázornit takto:

$$sa \begin{array}{|c|c|} \hline s'e & s'i \\ \hline se & sy \\ \hline \end{array} \downarrow \downarrow so su > sa se sy so su$$

Ztráta jotace a staročeské psaní *cy*, *sy*, *zy* z počátku XV. stol. jsou dokladem této depalatalizace.

Pozn. Depalatalizace sykavek nenastala na okrajovém území lašském na Ostravsku a Opavsku. Tu se provedla depalatalizace jen u *c*, srov. *cesta*, *cena*, což bylo podmíněno vznikem nového *c'*, *z'* z *t'*, *d'*, srov. *mac'e*, *c'etka*, *z'ez'ima*.²⁰ Zachování vztahu *c* — *c'*, i když v jiných pozicích než ve staré češtině, pak působilo i na zachování dvojic *s* — *s'*, *z* — *z'*. Závislost tu byla asi oboustranná.

$$ša \begin{array}{|c|c|} \hline š'e & š'i \\ \hline še & šy \\ \hline \end{array} \downarrow \downarrow > ša še šy$$

Staročeské psaní *čy*, *šy*, *žy*, *řy* je toho nejlepším dokladem. Svědčí o tom i hanácké *če*, *še*, *že*, *ře* a laš. *čy*, *šy*, *žy*, *řy*. Zdá se však, že na části území zůstal po sykavkách tupých měkčí odstín *i*-ový, takže došlo jen k splynutí *š'e* a *še*. Ovšem i tím byla korelace odstraněna, srov. *ša*, *še*, *ši*. Tak se vyřešila i situace u *j*, takže vzniklo *ja*, *je*, *ji*, ač nechybějí ani staročeské doklady na *jy*.²¹ V jihozápadních Čechách se vztah *še* — *š'e* vyřešil tak, že depalatalizované *še* splyvá s depalatalizovaným *ša* a *š'e* dává *še*, srov. *řčala*, *sršán*, *břasa* atd. Obdobně tu *je* splyvá s *ja*, srov. *jahla*. Tím modifikují svůj dřívější výklad této změny.²²

U retnic trval proces přehodnocování měkkostních vztahů déle a měl rovněž své místní způsoby řešení. Na té části území, kde vzniklo analogické $p'a^{23}$ (jihozápadní Čechy a značná část Moravy) byl značně zpomalen. Je tu obdoba s jazyky, v nichž se provedly dispalatalizace $'e > 'o$, $'ě > 'a$ (v ruštině i změna $е > ä > 'a$) a v nichž palatalizované konsonanty byly i před zadními vokály, srov. pol. *postaw'ony*, *v'ara*, bulh. *b'al*, ruské *v'oz*, *m'aso*). Na území tzv. valašských nářečí zůstal²⁴ protiklad dodnes zachován ve třech dvojicích:

$p'a$ $p'e$ $p'i$
 pa pe py

Srov. *p'atro* — *patřý*, *b'il* — *byl*, *m'et* — *met* atd. V morfologických typech je palatalizována i před *ú*, srov. *ve vřb'ú* — *vrbu*. V jihozápadních Čechách byl tento protiklad v průběhu vývoje přehodnocován, $p'e$ postupně přecházelo v *pje* (*pjena*, *mjesto*), $p'a$ v *pja* (*poupjata*), $p'i$ se pak dílem zachovalo, srov. *p'ivo*, *b'ič*, dílem rovněž rozložilo, srov. *pjivo*, *bjič*. Proces byl zřejmě dlouhodobý a není vyloučeno, že po jistou dobu byla možná dvojí interpretace vztahu *pe* — $p'e$, *py* — $p'i$. Nepochybně se tu začal uplatňovat i vliv středočeského řešení.

V severovýchodních Čechách, kde se analogické $p'a$ nevytvořilo a zůstaly jen dvě dvojice (*pe* — $p'e$, *py* — $p'i$), projevuje se tendence k depalatalizaci i u $p'e$, srov. *pet*, *bežet*, *meženej*, *vežet*²⁵ atd.

Ve středních Čechách, ležících na rozhraní obou typů, se $p'e$ postupně rozkládalo na *pje* a v dvojici *py* — $p'i$ se přehodnocoval vztah tak, že se protiklad *i* — *y* dočasně fonologizoval a p' se mohlo chápat jako přední varianta tvrdého *p* před *i*. Jak již bylo řečeno, byla v přechodném období patrně možná dvojí interpretace vztahu $p'e$ — *pe*, $p'i$ — *py*. Souvisí to s existencí nebo s neexistencí koncového p' , s fonetickou realizací $p'e$ a dále i s vývojem v slabikách dlouhých, v nichž se projevila tendence k diftongizaci v palatalizovaných i labializovaných slabikách, srov. $p'é > p'ie$, $pó > puo$, a následující monoftongizace těchto vzniklých diftongů. V okrajových dialektech se i po monoftongizaci zachovaly měkké retnice, někdy jako foném, srov. valaš. *b'ílý*, *m'íra*, jinde snad jen jako varianta, srov. jihočes. *b'ílit*, *m'ít*. Uvedené příklady jasně ukazují, že měkkost u retnic dlouho přežívala, někde jen jako jev fonetický, jinde dokonce i jako jev fonologický (na Valašsku a snad dosti dlouho i na Lašsku a není vyloučeno, že i v jižních Čechách).

U zubnic zůstaly na celém území tři dvojice:

$t'a$ $t'e$ $t'i$
 ta te ty

Ty se na těch částech našeho jazykového území, kde měkkostní korelace v jiných pozicích (např. u retnic) ještě trvala, mohly chápat stále ještě jako měkkostní korelace, tedy jako t' , d' , n' .²⁶ Na těch částech pak, kde došlo k jejímu zrušení, ať už v důsledku depalatalizace nebo přehodnocení vzájemného poměru konsonantů a vokálů, začlenily se do systému konsonantů jako samostatná palatální řada *t*, *d*, *n*. Možnost dvojího chápání této řady je dána na Valašsku (v důsledku zachování měkkosti retnic) a na Ostravsku. Tu dokonce mírně asibilované c' (vzniklé z t') je ve dvojím vztahu, a to k *c* a *t*. Vztah k *c* vyplývá z prostého systémového seřazení dvojic s korelací; kde je *c* — c' , je i *s* — s' , *z* — z' , kde není *s* — s' , není ani asibilace

u *t*, srov. ostrav. *mac'e, dac', z'ec'i, s'eno, z'ima*, ale mor. laš. *mate, dat, seno, zymá*.⁸⁷ Graficky vypadá toto „taxonomické“ seřazení dvojice takto:

$$s - s', z - z', c - c', (z) - z'$$

Vztah k *t* pak vyplývá z morfologických alternací *t - c', d - z'* (*kat - kac'i, had - haz'i*) a dále z vývojových tendencí v době nejnovější, kdy je *c', z'* nahrazeno *t, d*.

Závěr

Jako zcela nepochybný jev je třeba uznat existenci tvrdého *c*, a to již pro období pračeské (*Váceslav*); v době rozvinuté měkkostní korelace ve XIII. a XIV. století tvořilo toto *c* tvrdý protějšek k palatalizovanému *c'* (*placena - c'ena*). Rovněž je třeba považovat *č* po depalatalizaci pův. slabik *p'e, b'e...* za přední variantu *e*-ovou, a to po retnicích a sykavkách ostrých. Jako diskusní návrh pak je podán model měkkostní korelace souhláskové ve stol. XIII. a XIV., v němž i sykavky tupé (včetně *ř*) a *j* jsou v korelaci. Tento model má proti jiným modelům tu nespornou výhodu, že lze na jeho základě vyložit hláskové změny jednotným způsobem (přehlásky *'u > 'i, 'o > 'e* jako změny po palatalizovaných, tzv. ztrátu jotace a splynutí *i s y* jako depalatalizaci, změnu *e > a* jako splynutí dvou depalatalizovaných slabik).

POZNÁMKY

¹ Srov. A. Lamprecht—D. Šlosar, *Vývoj českého hláskosloví a tvarosloví*, skripta SPN 1962, str. 40; M. Komárek, *Gebauerovo historické hláskosloví ve světle dalšího bádání*, J. Gebauer, *Historická mluvnice I, Hláskosloví*, 1963, str. 732; M. Komárek, *Hláskosloví*, *Historická mluvnice I*, 1962, str. 87

² Srov. B. Havránek, *K depalatalizaci v oblasti českého jazyka*, *Listy filologické* 67, 1940, s. 266 n.; Fr. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935; M. Komárek, *Hláskosloví*, *Historická mluvnice I*, 1962; A. Lamprecht, *Vývoj hláskového systému českého jazyka se zvláštním zřetelem k nářečím na Moravě a ve Slezsku*, *Slovo a slovesnost* 17, 1956, s. 65—78

³ Srov. J. Gebauer, *Hist. ml. I, Hláskosloví*, 1963, str. 109

⁴ Srov. B. Havránek, *O vývoji českého jazyka*, *Česká mluvnice*, 1963, str. 449

⁵ Srov. A. Lamprecht—D. Šlosar, *Vývoj českého hláskosloví a tvarosloví*, str. 43

⁶ Srov. B. Havránek, *Nářečí česká*, *Čs. vlastivěda III*, Praha 1934, str. 142

⁷ Srov. A. Vašek, *Z jazykového zeměpisu Rožnovska a Valašskomeziříčska*, sb. Adolfu Kellnerovi, 1954, str. 112—118

⁸ Srov. A. Lamprecht, *Ztráta měkkosti souhlásek a její odraz v našich nářečích*, *Naše řeč* 45, 1962, str. 147—151

⁹ Srov. M. Komárek, *Hláskosloví*, str. 63

¹⁰ Srov. S. K. Šaumjan, *Istorijska diferencijal'nych elementov v pol'skom jazyke*, Moskva 1958, str. 14

¹¹ S tím souhlasí i naši fonetikové; srov. i B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha 1962

¹² Za konzultaci děkuji doc. dr. M. Romportlovi, DrSc.

¹³ Srov. Fr. Trávníček, *Historická mluvnice*, str. 203—205

¹⁴ Srov. J. V. Dušek, *Hláskosloví nářečí jihočeských I*, 1894, str. 37—39; dále J. Voráď, *Česká nářečí jihozápadní*, 1955, str. 65—67, S. Utěššený, *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*, 1960, str. 188—190

¹⁵ Srov. Fr. Trávníček, *Historická mluvnice*, str. 203—205

¹⁶ Srov. J. Gebauer, *Historická mluvnice I*, str. 196

¹⁷ Lišíme se tím ve výkladu od M. Komárka, *Hláskosloví*, str. 125

¹⁸ Vidíme tedy rovněž jistou souvislost mezi přehláskami ze XIV. stol. a depalatalizací, ale opačnou než M. Komárek

¹⁹ Srov. A. Lamprecht, *K otázce vlivu jazyka na jazyk*, Sborník prací fil. fak., Brno A 6, 1958, str. 88—92; B. Havránek, *Influence de la fonction de la langue littéraire*, Travaux CLP I, str. 106—120, přetištěno česky pod názvem *Vliv funkce spisovného jazyka na fonologickou a gramatickou strukturu spisovné češtiny*, Studie o spisovném jazyce, Praha 1963, str. 19—29 (zde str. 24 a pozn. 26)

²⁰ Srov. A. Lamprecht, *Ztráta měkkosti souhlásek a její odraz v našich nářečích*, Naše řeč 45, 1962, str. 147—151

²¹ Srov. B. Havránek, cit. čl. *Vliv funkce spisovného jazyka*, str. 22; J. Gebauer, *Historická mluvnice I*, str. 212

²² Srov. A. Lamprecht, cit. čl. *Ztráta měkkosti...*, str. 151; doklady typu *řčala, břasa* viz v cit. práci J. Voráče, str. 13—15

²³ Srov. B. Havránek, *Nářečí Česká*, s. vlastivěda III, str. 141 n.

²⁴ Srov. A. Vašek, cit. čl. *Z jazykového zeměpisu...*, str. 112—118

²⁵ Srov. B. Havránek, *Nářečí česká*, str. 141 n.

²⁶ Srov. např. stav v českých nářečích jihozápadních, kde se toto *t', d', n'* později depalatalizovalo, např. *vostan, stupen, pod* „pojd“, *přid, propušt*; viz díla citovaná sub¹⁴; obdobné jevy jsou místy i v nářečích hanáckých

²⁷ Srov. B. Havránek, *Nářečí česká*, str. 186—188

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА КОРРЕЛЯЦИЮ МЯГКОСТИ В ДРЕВНЕЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ

Автор стремится в данной статье дать новый взгляд на корреляцию мягкости в древнечешском языке. В качестве несомненного факта нужно признать существование твердого *s*, а именно уже в пращешский период (*Váceslav*); во время развитой корреляции мягкости в XIII. и XIV. вв. представляло это *s* твердый коррелят мягкого *s'* (*placena — s'ena*). В качестве дискуссионного предложения дается в работе модель корреляции мягкости согласных в XIII. и XIV. вв., в которой даже шипящие (включая *ř*) и *j* находятся в корреляции, значит, не только *p—p'*..., *s—s'*..., но и *š—š'*, *ž—ž'*, *č—č'*, *ř—ř'* и *j—j'*. Эта модель отличается тем бесспорным преимуществом, что на ее основе можно толковать фонетические изменения с одного аспекта.

